

УДК 316.422 (477)

КАМБУР А.В., Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна

Камбур А.В. – кандидат соціологічних наук, асистент кафедри соціології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Коло наукових інтересів – соціологія політики та політичних процесів.

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ СОЦІАЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У даній статті автор аналізує питання про ступінь та характер впливу зовнішнього середовища на стан політичного режиму, досліджує соціально-політичні трансформації українського суспільства.

The author of this article gives analysis of questions about level and character of influence of environment on the situation of political regime, conducts research of social and political transformations of Ukrainian society.

Суперечливий характер політичних трансформацій в Україні, який багато в чому визначається складністю процесу взаємодії між інституційним та позаінституційним рівнями політики, ставлять перед політичною наукою низку проблемних питань, пов'язаних з необхідністю осмислення нової реальності та прогнозування її наслідків. Сьогодні вже можна говорити про те, що вектор змін політичної системи України не був заданий ззовні, тому зовнішньоорієнтований на Захід сценарій політичних трансформацій, відповідно до якого громадяни засвоюють західноєвропейські моделі політичної участі, сформовані в надрах громадянського суспільства, у нашій країні не було реалізовано. Можна говорити про реалізацію в Україні змішаного сценарію постсоціалістичних перетворень, який поєднує у собі риси еволюційної і зовнішньоорієнтованої моделей демократичного розвитку.

Сьогодні досить актуальним, з погляду аналітиків, є питання про ступінь та характер впливу зовнішнього середовища на стан політичного режиму. Наприклад, відомий американський дослідник Дж. Розенау присвятив проблемі адаптації політичних устроїв до умов зовнішнього середовища працю під назвою “Вивчення політичної адаптації”. На його думку, “усі

зовнішньополітичні дії, що приймаються національною спільнотою не залежно від того, яким виявиться ступінь адаптованості цих дій, диктуються однією і тією ж загальною необхідністю – утримувати життєво важливі структури спільноти в розумних межах та досягнути балансу між змінами та запитами, що виникають всередині суспільства, з одного боку, та змінами і запитами зовнішнього середовища, з іншого” [1].

Описуючи такого роду зовнішньополітичні дії, Розенау виокремлює чотири типи політичної адаптації: поступлива адаптація; непоступлива адаптація; допоміжна та консервуюча адаптації. Дослідник припускає, що суспільства можуть пасивно прилаштовувати свою поведінку під запити зовнішнього середовища (поступлива адаптація); суспільства можуть намагатися відкинути і ніяк не використовувати ці запити (непоступлива адаптація); можливе таке, що запити ззовні та зсередини суспільства будуть збалансовані і ніби “розділені навпіл”, і суспільства зможуть використовувати ці запити у своїх власних національних інтересах, активно переробляючи їх (допоміжна адаптація) – баланс між імпульсами ззовні та зсередини буде таким чином збережений і відкритий новим змінам.

Нарешті, можливий варіант, коли цей баланс буде законсервованим, а імпульси зовнішнього оточення будуть придушені запитами внутрішнього середовища (консервуюча адаптація). Цей варіант відрізняється від непоступливості лише ступенем слабкості використання впливу зовнішнього оточення [2].

Із вищесказаного ми можемо зробити висновок, що перші два варіанти являють собою моделі взаємодії з нульовою сумою у результаті. У ході поступливої адаптації у повному програнні опиняється національний актор, у результаті непоступливої адаптації програє зовнішнє оточення. У ситуації з останніми двома варіантами справа полягає набагато складніше: ніхто з гравців не може бути однозначно визнаним переможцем чи переможеним.

Результат такої взаємодії не може рахуватися перемогою з нульовою сумою. У виграші (а частково – у програнні) опиняються обидва учасники взаємодії, різним виявляється лише співвідношення взаємовпливу зовнішніх та внутрішніх імпульсів. Усі чотири базових типи взаємодії національних політичних утворень та їх зовнішнього оточення впливають і по-своєму співвідносяться із самими різними сторонами діяльності спільноти: розміщенням наявних ресурсів, стилями лідерства основних дійових осіб, особливостями партійно-політичної системи, позиціями масових прошарків суспільства і т.д. Особливо істотне те, що різниться сама природа прийняття рішень (див. табл. 1).

Таблиця 1

Природа прийняття рішень у різних моделях політичної адаптації

Зразки адаптації	Запити та зміни зовнішнього середовища	Запити та зміни внутрішнього середовища
Поступлива	+	–
Непоступлива	–	+
Допоміжна	–	–
Консервуюча	+	+

На думку дослідника сучасних політичних режимів А.П. Циганкова, результатом переходів від тоталітарно-авторитарного правління не завжди виявляється демократична консолідація та стабільне функціонування демократії. Він наголошує на тому, що процес демократизації може призвести також і до режимів змішаних типів, як і до режимів з неоавторитарними формами правління. Така вірогідність не повинна сприйматися як нонсенс через те, що демократичний процес зайшов “дуже далеко”. До того часу, поки ледь досягнута в суспільстві соціальна рівновага, та економічні реформи не дали реально відчутних результатів, а значна частина населення ще не зробила свого вибору на користь демократії, завжди знайдуться сили, які бажають повернути старий режим і готові скористатися помилками реформаторів. Демократизація приховує в собі багато сюрпризів і може бути припинена набагато скоріше, ніж думають її прибічники [3].

Доктор економічних наук В. Ворона з приводу тієї ситуації, що склалася в українському суспільстві, зауважує: “Якщо російський інтелігент традиційно переймається тим, “що робити?”, то український, мабуть, тим, “де я тепер?”. Тому уявлення про економічні, політичні, соціальні й духовно-культурні засади суспільства слід доповнити науковим баченням місця України у системі координат світового розвитку.

Далі пропоную нам розглянути можливі результати демократичних переходів, користуючись

класифікацією Т. Карла та Ф. Шміттера. Вони вважають, що слід розглядати такі чотири варіанти демократичних переходів – консолідована демократія, неконсолідована демократія, змішаний режим та повернення до авторитарного правління.

Третій можливий результат переходу – формування *змішаної політичної побудови*, яка нездатна задовольняти основні вимоги демократії, але й нездатна відмовитися від неї повністю. Коротко розглянувши основні варіації змішаних режимів диктократії та демократури, можемо зазначити, що диктократія нехтує політичною конкуренцією та регулярним проведенням виборів, визнаючи при цьому певні права та свободи громадян. Демократура, навпаки, як правило, є співставленням регулярних виборів та різкого обмеження прав громадян та опозиції. Диктократія є елітарною, демократура носить популістський характер. Обидва ці режими часто зустрічаються у країнах Африки та Центральної Америки, а в деяких характеристиках і у країнах посткомуністичного простору. Як правило, змішаним режимам не під силу забезпечити стабільне продовження перехідних процесів, у зв'язку з чим їх корисно розглядати як режими, що знаходяться у проміжному стані на шляху чи до демократії, чи до авторитаризму.

Якщо звернутися до класифікації Бжезинського, то до вищезазначеної групи з великою вірогідністю потрапляють країни з нез'ясованим політичним та економічним майбутнім, і ця нез'ясованість залишається такою як мінімум

десятиріччя чи більше. До неї потрапляють такі країни, як Україна, Росія, Білорусь, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан та Узбекистан. Процес реформування у цих країнах проходить з великими труднощами, конституційна реформа, приватизація, свобода засобів масової інформації стикаються з масовим хаосом, відсутністю ефективної фінансової дисципліни, безконтрольно зростаючою інфляцією та безробіттям, ненормальним паразитизмом нового капіталістичного класу, небажанням режиму та опозиції піти на будь-які поступки, а також імперськими амбіціями Росії [4].

Сьогодні геополітичною домінантою розвитку України в масовій свідомості населення поки що залишається східний вектор. У цьому ми можемо переконатися, поглянувши на таблицю № 2, запозичену із матеріалів соціологічного моніторингу “Українське суспільство 1994-2005 рр.” за редакцією Н. Паніної, вибіркова сукупність якого у 2005 році складала 1800 осіб і репрезентувала доросле населення України (віком понад 18 років). На запитання “Якому шляху розвитку України Ви віддасте перевагу?” респонденти відповіли так:

Таблиця 2

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
1. Першою чергою розширювати зв'язки в рамках СНД	40,5	38,8	31,8	23,7	23,8	18,5	15,4	16,3	13,4	13,2	13,1	10,9
2. Розвивати відносини Переважно з Росією	16,6	14,8	14,4	4,5	5,0	4,8	4,1	6,6	8,6	9,8	11,4	8,3
3. Зміцнювати перш за все східнослов'янські й блок (Україна, Білорусь, Росія)	–	–	–	24,3	23,7	24,0	22,8	29,2	34,0	34,4	34,3	29,3
4. Встановлювати зв'язки першою чергою з розвиненими країнами Заходу	12,6	13,9	15,9	13,8	12,8	16,4	16,5	13,2	12,7	10,7	14,4	17,9
5. Опиратися перш за все на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	12,9	14,4	18,5	16,1	17,7	19,7	26,1	20,8	22,2	21,2	17,1	20,2
6. Різні регіони України мають обирати свій шлях	4,1	4,4	4,5	4,1	5,0	4,1	3,5	3,4	–	–	–	2,9
7. Інше	3,7	2,8	2,6	2,2	2,5	2,8	1,5	1,4	1,0	1,8	1,3	1,6
8. Важко сказати	9,5	10,8	12,2	11,3	9,3	9,7	10,1	9,0	8,0	8,6	8,2	8,9
Не відповіли	0,2	0,1	0,0	0,0	0,2	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1

За даними того ж моніторингу у 2005 році 54 % населення України висловили позитивне ставлення до “ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі”, негативне – 28 %. Попри те, що поширеність позитивних орієнтацій на “східнослов'янський союз” у 2005 році знизилася порівняно із 2004 роком, коли позитивно до такої ідеї ставилося 64 % (а негативно – 20 %), понад половини дорослого населення України й досі віддає перевагу цьому геополітичному напрямку. Також існують регіональні розбіжності у ставленні населення до зовнішньополітичних “східнослов'янських” орієнтацій України: у східних регіонах ця ідея дістає підтримку у 77 % населення, у південних – у 71 %, у центральних –

43 %, у західних – 18 %. Негативно ставиться до “ідеї приєднання України до союзу Росії й Білорусі” у східних регіонах 7 % населення, у південних – 14 %, у центральних – 38 %, у західних – 41 %.

Та все ж таки поряд зі “східною” орієнтацією масова свідомість водночас загалом схвалює ідею вступу України до Європейського Союзу: 47 % населення у 2005 році висловилося на підтримку цієї ідеї. Але якщо кількість прихильників вступу України до Євросоюзу практично не змінилася порівняно із 2004 роком, то число противників такого напрямку розвитку відчутно збільшилося: з 12 % (у 2004 році) до 29 % (у 2005 році) [5].

За словами В.І. Тарасенко та О.О. Іваненко: “усталене суспільство повинно досягти певної гармонії головних чотирьох граней: економічної, соціальної, політичної і духовної” [6]. Соціальна грань являє собою сферу соціального життя, тобто насамперед соціальну сферу з її інфраструктурою, способом і якістю життєдіяльності індивідів і груп, соціальними відносинами, соціальним устроєм, соціальною політикою і т.ін. Отже, наскільки ми розуміємо зі слів авторів: соціальний розвиток суспільства є не що інше, як **прогресивний** чи **регресивний** рух усієї сфери соціального життя, нагромадження в ній позитивних чи негативних змін унаслідок розв’язання чи нерозв’язання назрілих людських проблем: зайнятість, доходи, здоров’я, освіта, сім’я, виховання, дозвілля, відпочинок і т.д.

Соціальний розвиток виявляє себе як певна тенденція до поліпшення чи погіршення людського життя, соціального самопочуття мас, забезпечення соціальної рівності, соціальної справедливості чи поглиблення соціальної нерівності, соціальної несправедливості, створення умов для всебічного чи обмеженого розвитку особи, ускладнення чи спрощення соціальної структури суспільства, гуманізації чи дегуманізації відносин, демократизації чи авторитаризації соціального життя і т.д. Звідси випливає висновок про різномодульність, різнотенденційність і неоднакову спрямованість соціального розвитку. Отже, ту чи іншу тенденцію соціального поступу чи відступу, що акумулює в собі якісну специфіку соціальних змін і вказує на певну їх спрямованість, можна кваліфікувати як модель соціального розвитку (еволюційного чи інволюційного, прогресивного чи регресивного і т.п.).

Окрім того, у контексті вищесказаного слід нагадати й про те, що країнам, які звільнилися від тоталітаризму, дуже важко будувати регульоване законом громадянське суспільство, одночасно залишаючи його відокремленим від держави. Відомо, що за часів комуністичного правління населення набуло досвіду регламентованої

участі у державних заходах, позаяк за нового часу громадян потрібно переорієнтувати на участь у добровільних суспільних справах. Розвинуте, зріле громадянське суспільство, залишившись відокремленим від держави, створює людям можливість брати участь у колективних справах, які не є ані продержавними, ані антидержавними; вони є просто недержавними.

На сьогодні вже стало фактом, що коли ейфорія перших років незалежності змінилася усвідомленням тих завдань і проблем, які життя поставило перед Україною, у державі почала спадати хвиля громадянської активності. Громадяни зрозуміли, що “громадянський” стан суспільства приречує всіх і кожного до вибору власної соціальної долі, а отже, до ризику постійного самовизначення і відповідальності. З часом з’ясувалося, що більшість населення не готова, образно кажучи, до “марафонського забігу”, яким є процес розбудови активного громадянського суспільства західного зразка. Як наслідок, українське суспільство залишилось пасивним, негромадянським.

Відомо, що залучення великої кількості людей до суспільних справ формує навички самоорганізації, вміння домовлятися взаємодіяти і йти на компроміси заради досягнення поставленої мети. Таким чином, в демократичному, активному суспільстві поступово складаються механізми розв’язання соціальних конфліктів, підвищується соціальна стабільність і, як результат, відбувається не руйнування, а розвиток та вдосконалення суспільства. На противагу цьому в пасивному суспільстві існує тенденція до трансформації конфліктів у латентні форми. Це може бути пов’язане, з одного боку, із недостатньою структурованістю суспільства, а отже, слабким усвідомленням групами своїх інтересів, якщо йдеться про суспільство на перехідному етапі, або ж із придушенням чи ігноруванням конфлікту владними структурами в авторитарних та тоталітарних країнах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rosenau J.N. The Study of Political Adaptation. – L. N.Y., 1981. – P. 58.
2. Там само. – С. 58-59.
3. Цыганков А.П. Современные политические режимы: структура, типология, динамика. – М.: Интерпракс, 1995. – С. 261.
4. Brzezinski Z. The Great Transformation. – The National Interest, № 33, Fall 1993. – P. 11.
5. Паніна Н. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг – К.: “Видавництво Софія”, 2005. – С. 32-34.
6. Тарасенко В.І., Іваненко О.О. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма) – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – С. 541.